

mektuplarda da bunların ihmal edilmediği dikkat çeker (a.g.e., s. 1). İnanç unvanına Artuklu, Mengüçüklü ve Saltuklu kitâbelerinde de rastlanır. XIV. yüzyıl Çağatay ve Kıpçak lehçelerinde aynı mânalara gelen kelime Naymanlar arasında da İnanç Bilge Han şahıs adında görülmektedir.

İnak unvanı Timurlular'dan sonra Orta Asya'da sadece Buhara, Hıve ve Hokand hanlıklarında kullanılmıştır. Buhara Hanlığı'nda başveziri takip eden ve hükümdarın emirlerini halka ulaştıran görevliye "büyük inak", hanın sekreter ve mühürdarlığını yapan görevliye de "küçük inak" deniliyordu; zamanla bu unvan devlet adamları protokol sırasında beşinci dereceye düşmüştür. Hıve Hanlığı'nda atalıklardan sonra gelen makam sahiplerine ve hanların yakın çevresine mensup kişilere boy beyi karşılığında bu ad veriliyordu; hanlar karar alırken onlarla istişare ederlerdi. İnak, Ebûlğazi Bahadır Han devrinde "devlet işlerinde yardımcı" ve "küçük kardeş" anlamında kullanılıyordu. 1763'te boy beylerinden Muhammed Emin İnak'ın Hıve'de yönetimi ele geçirdikten sonra kurduğu hânedan İnaklılar diye anılmıştır. Muhammed Emin İnak, bizzat kendisinin yönettiği bir İnak şûrası teşkil etti; bu meclise inaklar, kuşbeği (başvezir), muhtar (maliye bakanı) ve atalıklar (kumandan) katılıyordu. İnak unvanını zamanla devlet protokolünde handan sonra gelen ikinci kişiler taşımaya başladı. Meselâ kaynaklarda Muhammed Rahim Han'ın ağabeyi Kutlug Murad İnak Bek "İnak-aka" veya "Biy-İnak" diye zikredilmektedir. XIX. yüzyılın ortalarında Hezâresb valilerine de inak unvanı verildiği görülür. Hıve'de bulunan Kongrat, Nayman, Kıyât, Mangıt, Kanglı ve Kıpçak boy beylerinin yanında Türkmen kabile reisleri de inak unvanını kullanmışlardır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren inaklar önem ve yetkilerini kaybettiler. Hokand Hanlığı'nda ise saraydaki muhafızlara, ihtiyaçları karşılayan memurlara, çeşitli görevlilere ve eyalet valilerine inak unvanı verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 122; Doffer, *TMEN*, II, 217-220; IV, 196-199; Clauson, *Dictionary*, s. 182, 184, 187, 188; Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (trc. Reşid Rahmeti Arat), Ankara 1985, II, beyit nr. 4068, 4497, 4805, ayrıca bk. İndeks; *Moğolların Gizli Tarihi* (trc. Ahmet Temir), Ankara 1948, s. 151, 177, 189, 194, 239; H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul 1940, III, 145, 164; J. R. Hamilton, *Les ouighours à l'époque des cinq dynasties*, Paris 1955, s. 89, 148, 152, 157, 161, 187; Gy.

Mooravcsik, *Byzantino-Turcica*, Beyrut 1958, s. 139; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 86; Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 183, 185, 194, 219, 465; Şemis Şerik-i Emin, *Ferheng-i İştîlâhât-ı Divâni Devrân-ı Moğol*, Tahran 1357, s. 50; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 504, 530, 532, 548; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ankara 1987, s. 117, 146, 165, 252, 261, 344, 383; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1992, s. 61, 76, 77; Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984, s. 199; B. Y. Vladimirstov, *Moğolların İctimai Teşkilâtı* (trc. Abdülkadir İnan), Ankara 1987, s. 142, 234; A. v. Gabain, *Eski Türkçe'nin Grameri* (trc. Mehmet Akalın), Ankara 1988, s. 53, 54, 122, 273; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 16-18; Osman Turan, *Türkiye Selçuklularına Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 1, 4, 6, 7, 16, 19, 22, 60, 73-75, 81, 173; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Ankara 1995, s. 80, 81, 115; Yu. Bregel, "İnak", *EP Suppl.* (İng.), s. 419-420.

▲ AHMET TAŞAĞIL

İNAK et-TÜRKÎ

(إيناق التركى)

(ö. 235/849)

▲ Türk asıllı Abbâsî kumandanı. ▲

İslâm kaynaklarında adı İtâh (Eytâh, إيتاخ) şeklinde geçmekteyse de bunun nun (ن) harfinin tâ (ت) biçiminde okunmasından kaynaklandığı ve kelimenin aslının inak olduğu anlaşılmaktadır (bk. İNAK). İnak et-Türkî Hazar Türkleri'ndendir ve Halife Mehdî-Billâh'ın hâcibi Sellâm el-Ebreş'in kölesi iken Mu'tasım-Billâh tarafından henüz hilâfete gelmeden önce satın alınarak 199 (814-15) yılında âzat edilmiştir. Muhtemelen Halife Ebû Ca'fer el-Mansur zamanında (754-775) Hazarlar'la yapılan savaşta esir düşmüş ve İslâm ülkesine getirilmesinden sonra müsülman olmuştur. İslâm devletine hizmet veren ilk Türk kumandanlardan biridir. Mu'tasım-Billâh'ın halifeliği sırasında (833-842) Abbâsî ordusundaki Türkler'in sayısı daha da artmış ve Sâmerâ şehri kurularak hilâfet merkezi Türk birlikleriyle beraber oraya nakledilmiştir. Bu yeni şehirde Türk birliklerine geldikleri bölgelere göre ayrı mahalleler tahsis ediliyordu. İnak da muhtemelen emrindeki Hazarlar'la birlikte böyle bir mahalleye yerleştirilmiştir.

Halife Mu'tasım devrinde İnak'ın kumandanı olarak yavaş yavaş ön saflara geçtiği görülmektedir. Onun bilinen ilk görevi, 222 (837) yılında Bâbek ile uğraşan Afşin'e (Haydar b. Kâvûs) Ca'fer b. Di-

nâr ile birlikte yardımcı kuvvet götürmesidir. Bu isyanın bastırılmasından sonra Bizans'a karşı yapılan Ammûriye (Ammurion) seferine ordunun sağ kanat kumandanı olarak katıldı ve şehrin fethinde önemli rol oynadı. Sefer dönüşünde ortaya çıkarılan, Mu'tasım'ı öldürüp Abbas b. Me'mûn'u hilâfete geçirmeye yönelik suikast hazırlığının elebaşlarından Uceyf b. Anbese, İnak'a teslim edildi ve bir süre sonra onun tarafından öldürüldü. İnak 225 (840) yılında Yemen valiliğine tayin edilirse de gitmeyip yerine vekilini gönderdi ve Musul'da çıkan bir isyanı bastırarak liderini esir alıp öldürdü. İnak'ın Mu'tasım devrindeki son görevi Sâmerâ'nın asayişinden sorumlu merkez kumandanlığıdır. Afşin, mahkemesinden sonra onun nezâretinde hapse atılmış ve orada ölmüştür (226/841).

Halife Vâsik-Billâh döneminde de (842-847) itibarını sürdüren İnak, Eşnâs et-Türkî'nin ölümü üzerine hilâfet ordularının başkumandanlığına getirildi; aynı zamanda Eşnâs'ın uhdesinde bulunan Mısır valiliği de ona verildi (230/844). Ölümüne kadar bu görevde kalan İnak, yine yerine gitmeyerek vilâyetini vekilleri vasıtasıyla idare etmiş, bu arada merkezde bir süre Halife Vâsik'ın hâcibliğini de yürütmüştür.

İnak, Mütevekkil-Alellah'ın halife olmasında (847) ve Mu'tezile ileri gelenlerini bertaraf etmesinde diğer Türk kumandanlarıyla birlikte önemli rol oynadı. Bu dönem onun Mısır valiliği, başkumandanlık, berîd teşkilâtının başkanlığı, hâciblik ve hilâfet sarayının bir nevi vekilharçlığı görevlerini uhdesinde topladığı en kudretli ve en nüfuzlu günleridir. Fakat Mütevekkil ile arasındaki iyi münasebetler fazla uzun sürmedi. Halife Türk birliklerinin baskısını kırmak istiyordu ve hedef olarak da başkumandan sifatiyle onu seçmişti; 234 (849) yılında araları iyice açıldı. İnak'ın kuvveti hilâfet merkezinde bulunan Türk birliklerinden kaynaklanıyordu. Bu sebeple Mütevekkil onu merkezden uzaklaştırmak için kendisine Kûfe, Mekte ve Medine valiliklerini de verdi. İnak'ın aynı yıl hacca gitmek için izin istemesi halifeye beklediği fırsatı verdi ve onu Irak hac emîri olarak görevlendirdi; Sâmerâ'dan ayrılmasından hemen sonra da hâcibliği Türk kumandanlarından Vasîf et-Türkî'ye verdi. Böylece kendisine bir destek bulan halife, Bağdat şahnesi İshak b. İbrâhim b. Mus'ab'a da bir mektup göndererek İnak'ın hac dönüşünde Sâmerâ'ya gelmesini engel olmasını emretti.

Bunun üzerine kafileyi yolda karşılayan İshak, onu Bağdat'a götürerek Huzeyme b. Hâzim'in kasrına hapsedti. Burada susuz bırakılan İnak 5 Cemâziyelâhir 235 (25 Aralık 849) tarihinde öldü; 233 veya 234 yılında öldüğü de rivayet edilir. Daha sonra bütün mallarına el konuldu ve ona vekâleten çeşitli şehirlerde valilik yapan adamları görevlerinden alındı; çocukları Mansur ve Muzaffer de Müntasır-Bilâlâh'in hilâfetine kadar (861) hapiste tutuldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Ya'kübî, *Târîh*, II, 587, 591, 593; a.mlf., *Kitâb-ü'l-Büldân*, s. 262; Taberî, *Târîh* (de Goeje), III, 1181, 1195, 1236, 1256, 1303, 1317, 1322, 1335, 1383, 1384; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), VII, 118, 119, 135, 136, 137; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 196-197; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XI, 208-209; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VII, 46-47; ayrıca bk. İndeks; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, II, 255, 256, 275, 276; Mahmut Kırkpınar, *Abbâsî Halifesi Mütevekkil ve Dönemi: 232-247/847-861* (doktora tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 152-157; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler Devrinde Türk Kumandanları II: İnak et-Türki", *TED*, sy. 2 (1971), s. 51-58; "Aytâk al-Turki", *Eİ² Suppl.* (İng.), s. 106.

HAKKI DURSUN YILDIZ

İNAL

(bk. İNAK).

İNAL, Mahmud Kemal

(bk. İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL).

İNAL el-EŞREF

(bk. el-MELİKÜ'l-EŞREF, İnal).

İNALOĞULLARI

1098-1183 yılları arasında
Diyarbakir'de hüküm süren bir
Türk beyliği.

Suriye Selçuklu Sultanı Tâcüddevle Tutuş, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü üzerine (485/1092) saltanatı ele geçirmek maksadıyla mücadeleye başlamış ve son Mervânî emiri Nâsirüddeve Mansûr'un geri gelip idareyi ele aldığı Âmid (Diyarbakir) ve çevresine de hâkim olmuştu (486/1093). Tutuş, oğlu Dukak'ın atabegi Zahîrüddin Tuğtegin'i bölge genel valiliğine tayin etti. Fakat Tutuş'un saltanat iddialarından Berkyaruk'la Rey yakınında yaptığı savaşı ve hayatını kaybet-

mesi (488/1095), Tuğtegin'in de esir düşmesinden sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinde birçok küçük Türk beyliği kuruldu; bu arada Türkmen beylerinden Sadr da Âmid'de hüküm sürmeye başladı. Sadr'ın ölümünden sonra yerine, beyliğe adını veren ve asıl kurucusu sayılan kardeşi (veya oğlu) İnal geçtiyse de (491/1098) çok yaşamadı ve oğlu İbrâhim tahta çıktı. Beylik bu dönemde, Tutuş'un ölümünden sonra ikiye ayrılan Suriye Selçukluları'ndan Dimaşk kolunun meliki Dukak'a tâbi oldu. İbrâhim aynı yıl, Musul Emîri Kürboğa tarafından Haçlılar'a karşı yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan Antakya'yı kurtarma harekâtına katıldı. Ardından Kürboğa Âmid'i ele geçirmek istedi ve İmâdüddin Zengî ile birlikte kuşatma başlattı (494/1101). Ancak şehir Sökmen b. Artuk'un yardımı ve özellikle surlarının sağlamlığı sayesinde kuşatmadan kurtuldu. Bu hadiseden sonra İbrâhim, Büyük Selçuklu tahtını ele geçirme mücadelesine girişen Muhammed Tapar'a, daha sonra da bölgede Anadolu Selçuklu Devleti'nin idaresini hâkim kılmak için Silvan'a (Meyyâfârikin) gelen Sultan I. Kılıcarşan'a tâbi olmak zorunda kaldı. Fakat Kılıcarşan'ı, Büyük Selçuklu Emîri Çavlı ve mütteliklerine karşı Musul hâkimiyeti için tutuştuğu savaşta diğer Doğu ve Güneydoğu Anadolu beyleri gibi terketti ve yenilen Kılıcarşan Habur ırmağını geçmeye çalışırken boğuldu (500/1107). İbrâhim, sultanın ölümünden sonra bir müddet bağımsız kaldıysa da Ahlatşahlar (Sökmenliler, Ermensahlar) beyliğinin kurucusu Sökmen el-Kutbî'nin Silvan'ı alması üzerine (502/1108-1109) diğer bölge emîrleri gibi onun tâbiyetine girdi; bir yıl sonra da vefat etti.

Emîr İbrâhim'in ölümüyle beyliğin başına oğlu Sâdüddevle İl Aldı geçti (503/1110). İl Aldı, saltanatının ilk yıllarında Ahlatşahlar'ın aleyhine topraklarını genişletti ve Haçlılar'a karşı düzenlenen Selçuklu seferlerine katıldı. Güneydoğu Anadolu bölgesine hâkim olmaya çalışan Musul Emîri İmâdüddin Zengî'ye karşı Mardin Artuklu Emîri Timurtaş ve yeğeni Hasankeyf (Hısnikeyfâ) Artuklu Emîri Dâvud ile ittifak yapan İl Aldı mücadeleye giriştiyse de başarı kazanamadığı gibi bir müddet sonra Zengî'nin bu defa Timurtaş ile birleşip Âmid'i kuşatmasını da engelleyemedi; ancak son derece sağlam surlara sahip bulunan şehir yine düşmekten kurtuldu (528/1134). 536 (1142) yılında ölen İl Aldı'nın yerine oğlu Şemsülmülük Mahmud geçti; ancak beyliğin idare-

sini Vezir Nisanoğlu Müeyyedüddin eline aldı. Öte yandan Güneydoğu Anadolu bölgesine yeniden hücum eden Zengî de Ergani, Hâlâr, Tulhum, Çermük gibi kale ve kasabaları ele geçirdi (538/1144); onun ölümünden (541/1146) sonra da bu kale ve kasabalar Hasankeyf Artuklu Emîri Fahreddin Karaarslan tarafından işgal edildi. Emîr Mahmud, beyliğinin bekasını sağlamak amacıyla 50.000 altın başlık parasına anlaşılarak Artuklu Timurtaş'ın kızı Safiye Hatun'la evlendi (543/1148); fakat gelinin bir yıl sonra ölmesi üzerine söz konusu parayı vermekten vazgeçti. Bu sebeple Timurtaş, Âmid'i kuşatıp çevresini yağma ve tahrip etti. Fiilen idareyi elinde tutan Vezir Nisanoğlu Müeyyedüddin'in, Timurtaş'ı kıskırtan veziri Zeynüddin'i bir suikast sonunda Mardin'de öldürtmesi üzerine Artuklu ordusu Âmid'i ikinci defa kuşattıysa da Ahlatşah II. Sökmen'in veziri Bahâeddin bizzat Âmid'e gelerek iki taraf arasında barış yapılmasını sağladı. Emîr Mahmud ile Vezir Müeyyedüddin, aile fertleriyle birlikte şehirden çıkarak Timurtaş'a itaat ettiklerini ve hizmetine girdiklerini bildirdiler; böylece İnaloğulları Beyliği, Mardin Artuklularına bağlanmış oldu. Vezir Nisanoğlu Müeyyedüddin'in ölümünün (551/1156) ardından oğullarından Ebü'l-Kâsım Ali vezir olarak beyliği idare ederken diğer oğlu Ebû Nasr da Eğil Kalesi hâkimiydi. Bir süre sonra, Nisanoğulları'nın Emîr Mahmud üzerindeki baskısını bahane eden Hasankeyf Artuklu Emîri Fahreddin Karaarslan diğer Türkmen beyleriyle birleşerek Âmid'i kuşattı. Bunun üzerine Emîr Mahmud, Ebü'l-Kâsım Ali ve Ebû Nasr, Dânişmendli Yağıbasan'dan yardım istediler. Harekete geçen Yağıbasan'ın Hasankeyf Artuklularına ait Harput ve Çemişkezek civarını yağma ve tahrip etmesi üzerine damadı Fahreddin Karaarslan kuşatmayı kaldırıp memleketine dönme-ye mecbur oldu (Şâban 558 / Temmuz 1163). Karaarslan ertesi yıl şehri yeniden kuşattıysa da yine alamadı; Emîr Mahmud ve Vezir Ebü'l-Kâsım Ali ile bir barış antlaşması yaparak geri çekildi. Fahreddin Karaarslan'ın ölümünden (562/1167) sonra yerine geçen Nüreddin Muhammed, kayınpederi Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarşan ile arası açılınca Selâhaddin-i Eyyübî'ye tâbi oldu ve ondan Âmid'i alarak kendisine vermesini istedi. Esasen Güneydoğu Anadolu bölgesinde hâkimiyet kurmayı planlayan Selâhaddin, Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînilâh'in da izniyle Nüreddin Muhammed'le birlikte Âmid'i